

**KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN ANNESİ
HAFSA SULTAN'IN VAKFIYYESİ
VE
MANİSA'DAKİ HAYIR ESERLERİ**

İbrahim Hakkı KONYALI

Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 600 orijinal vakfiyye arasında 1425/58 numarada saklanan Kanunî'nin Anası Hafsa Sultanın da arapça bir vakfiyyesi vardır. Hayırseverliğin, sosyal yardımın mükemmel bir örneğini veren bu vakfiyye H. 929 yılı Şabanının ortalarında tanzim edilmiştir (M. 1522). Boyu 0,19, eni 0,13 m. dir. Menteşeli Hüseyin oğlu Mehmed'in tâlik yazısıyla yazılan bu vakfiyyenin birinci sayfasında oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın altunlu bir tuğrası vardır. Bu tuğranın Kanunî'nin babası adına yaptırdığı Sultan Selim mamûresi'nin vakfiyyesinin üstündeki tuğrayı çeken tuğrakeş tarafından çekildiği anlaşılıyor. Vakfiyyede Hafsa Sultan şöyle vâsıflandırılıyor:

حفصه خاتون حفظ الله نظم عقود خيرا منها من الفرقه
والانتشار وحرث نقود حسنها عن عين اكمال
بعين لا تدرکه الابصار والدة السلطان سليمان شاه
لا زالت اسنة الحوادث لقلوبها عادية راتقة

Türkçeye şöyle çevrilebilir :

(Hafsa Hatun: Allah hayrat kıldelerini (gerdanlıklarımı) kopmaktan ve dağılmaktan saklasın, iyilikler nukudunu gözlerin göremediği nazar değmeden korusun. Sultan Süleyman Şahın anasıdır. O padişahın olay okları düşmanlarının kalplerini daima delik deşik etsin.)

Hafsa Hatun bu vakfiyyesiyle Manisa'da bir imaret, bitişiğinde bir cami, civarında on odalı ve bir dersaneli bir medrese, imaretin yakınında bir han-kah, bir de sıbyan okulu vakfetmiştir. İmaretin (tabhane) denilen dinlenme odaları, matbahi, yemek salonu, mahzeni, odunluğu, ahır ve kenefi vardır.

Hafsa Sultan bu vakfının tevliyetini Hacı Tac-üd-din İbrahim isminde birisine vermiştir. Sağ oldukça bu, müteveli olacak, ölünce zamanın padişahı yerine ehil bir müteveli tâyin edecektir. Müteveliye her gün 50 dirhem (gümüş para) verilecektir.

Hafsa Hatun mamûresinde her gün 117 kişi şu hizmet ve vazifeleri almaktadırlar:

- 1 — Bir müteveli her gün 50 dirhem (gümüş para) alacaktır.
- 2 — Bir nazır her gün 10 dirhem (gümüş para) alacaktır.
- 3 — Bir kâtip her gün 6 dirhem (gümüş para) alacaktır. (Bu, vakfın umumî kâtibidir).
- 4 — Bir ikinci kâtip. Bu, mukatealardan ve başka yerlerden gelen evkafın paralarını yazacaktır. Her gün 5 dirhem alacaktır.
- 5 — Bir üçüncü kâtip. Bu, Urla'daki evkafı yazacaktır. Her gün 2 dirhem alacaktır.

- 6 — İki tahsildar, gündelikleri ikişer dirhem.
- 7 — Üç köyler tahsildarı, gündelikleri ikişer dirhem.
- 8 — Bir imam, gündeliği beş dirhem.
- 9 — Bir hatip, gündeliği beş dirhem.
- 10 — Bir müezzin, gündeliği iki dirhem.
- 11 — Bir muvakkit, gündeliği üç dirhem.
- 12 — On hafız. Bunların âlimi Ser Mahfil olacaktır. Kur'an okumaya evvelâ o başlayacak, son okuyan da o olacaktır. Bunlar haftada bir hatim indirecekler, mütevellî bunlara her hafta 100 dirhem yiyecek ve içecek parası verecektir. Ayrıca ikişer dirhem de gündelik alacaklardır. Reislerinin yevmiyesi 3 dirhemdir.
- 13 — Bir Meddah (Öğücü). Bu, güzel sesli bir hafız olacak, Hazret-i Peygamberi medheden kasideler, naatlar okuyacak, güzel sesiyle cemaati vecd ve istiğrak haline getirecektir.
- 14 — Bir muarraf. Bu iyi konuşan, fasîh, tatlı dilli, istiareleri, nükteleri bilecek, her namazdan evvel ve sonra dilin bütün fesahat ve belâgatiyle (tarif) okuyacak, vakfeden Hafsa Hatun'a, bütün müminlere düalarının ve ibadetlerinin kabulü için hayır düalar edecektir, düa yüksek sesle ve tam bir huzûr ve huşû içinde yapılacaktır. Bunun gündeliği 3 dirhemdir.
- 15 — 30 hafız. Her gün öğle namazından sonra cami'de birer cüz Kur'an okuyacaklar, yevmiyeleri ikişer dirhemdir.
- 16 — On tesbihçi (Tanrı'yı aran). Bunlar her gün öğle namazından sonra cami'de tesbih edecekler, ecrini ve sevabını vakfedenin ruhuna bağışlayacaklardır! Gündelik ücretleri birer dirhemdir.
- 17 — İki kayyim. Gündelikleri ikişer dirhemdir.
- 18 — Bir kandilci. Camiin kandillerini yakacak, söndürecek. Gündeliği iki dirhemdir.
- 19 — Bir müderris. Bu müderris tatlı günlerinden başka her gün medrese dershanesinde ders verecektir. Bu nakil (Kur'an ve hadis gibi) ve akıl ilimlerini, aslı ve fer'i bilgileri çok iyi bilecek, her müşkili çözmeye ve şüpheleri gidermeye kudretli olacaktır.
- 20 — Medresede istidatlı, iyi huylu, çalışkan 10 talebe bulunacak, bunlar her gün ikişer dirhem alacaklardır.
- 21 — Bir medrese bevvabı (kapıcısı). Bir dirhem gündelik alacak.
- 22 — Hankah-i Sufiyye denilen zaviyede 10 müridli bir irşâd edebî şeyh bulunacaktır. Dervişler hankahın on odasında oturacaklar, bunlar ehli sünnet ve cemaatten olacaklardır. Heva ve bid'at ehlinden olmayacaklardır. Şeyh her gün irşâd seccadesine oturacak, yanındakilerini doğru yola yöneltcektir. Bunlar ibadetle, taatla meşgul olacaklar, zikredecekler. Şeyh'e her gün on müridlere ikişer dirhem verilecektir.
- 23 — Bir zaviye kayyimi. Gündeliği bir dirhemdir.
- 24 — Bir sıbyan mektebi öğretmeni. Yevmiyesi beş dirhemdir.
- 25 — Bir mektep halifesi (kalfası). Yevmiyesi üç dirhemdir.
- Bu mektepte fakir, yetim çocuk-

lar okuyacaktır. Yetim çocuklar için vakıftan her gün ikişer dirhem ayrılacak, her sene bu paralar toplanarak ramazan bayramlarında kendilerine elbise alınarak dağıtılacaktır.

- 26 — Çok emniyetli ve iyi bir noktacı olacaktır. Bu, tatil günlerinde başka bütün hizmetlilerin ve vazifelilerin şer'î bir özürleri bulunmadan vazifelerine gelip gelmediklerini tesbit edecek, gelmeyenlerin yevmiyelerinin kesilmesini mütevelliyeye bildirecektir. Her gün bir dirhem alacaktır.
- 27 — Medresede, imarete ve zaviyede tamire muhtaç yerleri onaracak. Mimarî ilmine vâkıf bir mimar bulunacak, her gün üç dirhem alacaktır. Bu imarete akan su yollarını tamir edecektir.
- 28 — İki de su yolcusu bulunacaktır, bunlar hamamın ve Kırkağaç köyündeki çeşmenin su yollarını tamir edeceklerdir. Her gün birer dirhem alacaklardır.
- 29 — Çok emniyetli, nazik ve terbiyeli bir imaret şeyhi bulunacaktır. Bu yemeklerin listesini hazırlayacak, muayyen zamanlarda yemeklerin tevziinde bulunacak, dağıtım işlerini geleneğe uygun bir şekilde yaptırarak, imarete gelen ve incek misafirleri güler yüzle karşılayacak, onlara derecelerine göre ikramda bulunacak, hiç geciktirmeden muayyen vakitlerde onlara yemeklerini verdirecektir. Bu misafirlerden onunun her gün binek ve yük hayvanlarının arparaları temin edilecektir. Üç gün sonra bu misafirlere imareten ayrılmaları için izin verilecektir. Şeyh misafirleri yine tatlı dille, güler yüzle uğurlayacak, kat'iyyen asık çehreli ve sert olmayacaktır.

Bu şeyh etleri, sair gıda maddelerini pişmeden evvel inceliyecektir. Yemekler pişince tuzuna bakacak, mutlaka lezzetli olmasını temin edecektir.

Hademe ve müstahdemlerin hizmetlerinde kusur edenleri değiştirilmek üzere mütevelliyeye bildirecektir. İcabedenleri terbiye edecek ve edeplendirecektir. İmarete vazifeli olanlar bu şeyhin emirlerini dikkatle yerlerine getireceklerdir. Bunun yevmiyesi on dirhemdir.

- 30 — Bir kilerci bulunacaktır. Yevmiyesi üç dirhemdir.
- 31 — İki imaret kayyimi olacaktır. Bunlar da namuslu ve iyi müslümanlardan seçilecektir. Bunlar yemekleri taksim ve tevzi edeceklerdir.
- 32 — İki imaret ferraşı (yaygıcısı) olacak, bunlar imaretet yaygıları serecekler ve kaldıracaklar, daha başka işlere de yardım edeceklerdir.
- 33 — Bir abdeslane temizleyicisi ve bakıcısı olacak. Bu adam helâyı temizleyecek, abdes ibrikleriyle abdeslane ibriklerini ayrı ayrı muhafaza edecektir, günde üç dirhem alacaktır.
- 34 — İki mahir aşçı, günde beşer dirhem alacaklardır.
- 35 — İki aşçı yamağı, gündelikleri ikişer dirhem.
- 36 — Bir vekilharç, yevmiyesi dört dirhem.
- 37 — İki ekmekçi, yevmiyeleri dörder dirhem.
- 38 — Bir ambar memuru, yevmiyesi iki dirhem.
- 39 — Bir kapucu, yevmiyesi üç dirhem.

- 40 — Bir gendum kûp (buğday döğücü) bulunacak, bu yemeklere konacak buğdayı adamakıllı dögecektir, gündeliği iki dirhemdir.
- 41 — Değirmende bir buğday öğütücü bulunacak, burada ekmek yapılacaktır, unu iyi öğütecektir, gündeliği dört dirhemdir.

Hafsa Hatun, iyi hizmet etmeyenlerin, vazifelerini iyi yapmayanların azilleri için de vakfiyyesine şartlar koymuştur. Bazı küçük memurlar mütevellinin isteği ve emriyle görevlerinden atılacaklardır. İmam, müezzin gibi hizmetlilerin azilleri ancak kadının (hakimin) emriyle, hükmiyle olacaktır.

Hafsa Hatun imarete sabahtan ve ikindiden sonra iki defa yemek pişirilmesini ve dağıtılmasını şart koştur. Bu yemekler fakirlerle Medrese talebesine, halka bilgi verene, başka ifadeyle halk öğretimini suhtelere (softalara), hankahdaki misafirlere, imarete gelen ve inen sadate, ulemaya ve başka iyi kişilere ve misafirlere ikram edilecek ve yedirilecektir.

Vakfiyyenin buradaki bir şartına göre imarete kat'iyen sipahiler (yerli süvarî asker; ve san'at erbabı, kazanç sahipleri misafir edilmeyeceklerdir.

Vakfiyyede imarete misafirlere yemek ve tatlı yapmak için lâzım olan her şey ayrı ayrı miktarları ve değerleriyle gösterilmiştir. Her gün Saruhan okkiyyesi ile (okkası ile) 20 okka koyun eti alınacaktır, Saruhan okkası şer'î 800 dirhemdir. Bu etin yarısı sabah yemeğine, yarısı ikindi sonrası yemeğine ayrılacaktır. Vakfiyyede koyun eti lezzetli olduğu için yemeklerde yalnız koyun eti kullanılması açıklanmıştır. İmaretinde misafirlere ve başkalarına verilecek fodlalık un 600 lidre olacaktır. Buralarda bir lidre şer'î yüz dirhemdir. Her fodla piştikten sonra 100

dirhem olacaktır. Her gün 800 fodla pişirilecektir.

Her üç günde imarete Saruhan kilesiyle bir kilo pirinç verilecektir.

Vakfiyyede mevsimine göre imaret mutfağı için alınacak buğday, tuz, nohut, soğan, ıspanak, maydanoz, lâhana, koruk, havuç, kimyon ve biber miktarı ve bedelleri ayrı ayrı gösterilecektir. Cuma günleri, bayram geceleri, Regaip ve Mevlid günleri misafirlere imarete zerde, dane ve zirebaç verilecektir. Bunlar için sarfedilecek bal, safran, nişasta, incir ve erik paraları da vakfiyyeye konmuştur.

İmarete her gün altı sofraya tertiplenecek ve her sofrada beşten fazla kimse yemek yemeyecektir, az olmasında bir sakınca yoktur.

İmarete gelen her misafire derhal 40 dirhem bal ile yarım ekmek ikram olunacaktır, misafirlere şabahları her sofrada paça ve dane verilecektir.

İmarete gelen sadete her gün fasılasız zerde ve dane verilecektir.

Cami için alınacak zeytinyağı, balmumu, mum ve mihrabın iki tarafında yakılmak için kâfurlu mum parası da vakfiyyede ayrı ayrı gösterilmiştir.

İmaretin bakır kablaları her üç ayda bir en iyi cins olan Kaleî¹ kalayıyla kalaylanacaktır.

Hafsa Sultan'ın Urla'da yaptırdığı mescitte yakılacak kandillerin zeytinyağı ve mumu için de para ayrılmıştır. Yaz ve kış gelecek misafirlerin azlığına ve çokluğuna göre imarete pişirilecek yemek miktarı ayarlanacaktır.

Hafsa Sultan'ın vakfettiği köyler, emlakten başka gelirleri de vardır, şunlardır:

1. Hindistan'da bir yerdir.

1 — Her sene Gelibolu derbendinden geçen beş bin koyundan alınan resim,

2 — Urla ihtisap ve ihzar resimleri.

Bu gelirlerle vakfın kâtiplerinin, tahsildarlarının, noktacısının, mimarlarının, ahırcısının, bevvabının ve başka vazife sahiplerinin maaşları verilecektir. Bunlar maaşları ödemeye yetmezse diğer gelirlerden tamamlanacaktır.

Hafsa Hatun vakfettiği müesseselerin kıyamete kadar yaşamaları için şunları gelir olarak vakfetmiştir:

Anadolu Vilâyetinin Aydın Livasının İzmir kazası mülhakatından Urla diye maruf pazarı, Samanlı, Gazideresi, Kuzgunlu, Kızılca, Esenkurlu, Dünderli, Yavaşlı, Ortaçlı, Kamanlı, Hasan Fakih, Elvan Fakih, Taylasanlı, Özbek köyleri ile Kefere diye meşhur dört cemaatten alınan resimlerle kapan resimleri, Urla köyünde yaptırılan ve Menteşe Livasına bağlı Mazon kazasının Söbice kasabası çarşısındaki dükânlar, Saruhan Vilâyetinde Bakırköy, Yörüklerden alınan resim, Bakırköy'nün yanındaki Korn, Hüdavendigâr Livasında Tarhala kazasına bağlı Kırkağaç köyü, buradaki hamam ve dükânlar, Manisa'da Kanunî Sultan Süleyman'ın Kasrı yanındaki hamamın tamamı, (bu hamamı oğlu annesine temlik etmiştir) Kayadibi, Çerçi, Kaşkoy diye meşhur köyleri (bunlar Manisa'dadır), Manisa'nın Körele kasabasındaki değirmenin tamamı, Manisa şehri civarında Çatal Kenise köyünün altındaki korunun tamamı.

Vakfiyenin altında şu on şahidin adları vardır:

- 1 — Üveys Bey oğlu Ahmed Paşa.
- 2 — Rumeli Beylerbeyi Yunus bey oğlu İbrahim Paşa.
- 3 — Abd-ül-Hay oğlu Ayas Paşa.

4 — Abd-ün-Nafi oğlu Kasım Paşa.

5 — Defterdar Musa oğlu İskender Bey.

6 — Defterdar Abd-ül-Mennan oğlu Abdüs-Selâm Bey.

7 — Defterdar Davud oğlu Mahmud Bey.

8 — Tevkî (nişancı) Hüseyin oğlu Mehmed Bey.

9 — Kapuağası İbrahim.

10 — Hazinekar başı Süleyman Ağa.

11 — Kilerci başı Davud Ağa.

12 — Saray Kapucular başı Bali Ağa.

13 — Bu vakfiyenin müsveddesini hazırlayan, yazan ve dolduran Menteşeli Hüseyin oğlu Mehmed.

Bu son şahidin adının üzerine çizgiler çekilerek karşısına Divan-i-Âli Kâtibî Hüsam oğlu Haydar'ın adı yazılmıştır.

Vakfiyeyi Rumeli Kazaskeri Hızır oğlu Abd-ül Vasi' ile Anadolu Kazaskeri Ali Fenarî oğlu Mehmed şer'a uygunluktan dolayı yürütülmesini tasdik etmişlerdir.

••

Kaynakların pek çoğu Kanunî'nin anasının adını (Ayşe) olarak verirler. Bunların arasında Sicill-i Osmanî sahibi Süreyya Bey de vardır. Süreyya Bey Yavuz anasının adını Gülbehar olarak gösterir². Halbuki Selim'in anasının adı Ayşe Sultandır, İstanbul'da Beyazıt'taki hamamı o yaptırmıştır.

Yazı, tuğra, tezhip, üslûp ve eda bakımından çok kıymetli olan bu vakfiyeyi inceledikten sonra bu hayırse-

ver İslâm ve Türk hatunun Manisa'daki ibadet, kültür, sosyal yardım ve hayır müesseselerini görmek, son durumlarını öğrenmek için Manisa'ya gittim, bu muhteşem zarfın mazrufunu (içini) görmek istedim. Altmış, yetmiş sene evveline kadar Hafsa Hatun'un bıraktığı heybetli ve ihtişamlı külliyye ayakta idi. İhmal, tarih yadigârlarına karşı duyulan saygı hislerinin zayıflaması, deliksiz bir inci kadar kıymetli bu manzumeyi yüzüstü bırakmıştır. İmaret bütün teşkilâtiyle yerini bir viraneye bırakmış, Dar-üş-şifanın, medreselerin, tabhane, dershane ve hamamların kubbeleri çökmüş, baykuşlara tünek olmuştur. Yıkılan Zaviye-i-sofiyye'nin ve İmaret'in enkazı Dar-üş-şifa'nın ve hamamların önleri ve kubbelerinin eteklerini birer dağ yavrusu gibi altlarına almıştı. Bunları görenlerden ve eski çekilen fotoğraflardan öğrendim. Mimarisi bakımından çok enteresan, muhteşem çinili ve mihraplı olan cami tam 10 sene saman deposu yapılmıştır. İnsanın elini süremeyeceği ahşap süsleri, nakışlar, hattâ eşsiz Kur'an cüzleri samanların, tozların altında kalmıştır.

Nihayet Vakıflar Genel Müdürlüğü bir Hızır gibi yetişmiştir. Devlet Bakanı *Hüsam-ed-din Atabeyli*'nin ve Genel Müdür *Feramuz Berkolun* titiz ve itinalı takipleriyle ve çabalarıyla Türk Mimarî Tarihi'nin bu eşsiz manzumesi kurtulmuştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü son yıllarda Manisa'nın tarihî âbideleri için (2.058.871) lira gibi hiç de azınsanmayacak bir para sarfetmiştir. Yalnız Sultan Camii Manzumesi'ne harcanan para (1.080.323) liradır.

Dersanenin, medresenin, tabhanenin tamirleri ve restoreleri şu günlerde bitmiştir. Şimdi külliyenin yenilenircesine tamir edilen ve ömürleri uzatılan eserlerini birer birer inceliyeyim:

CAMİ

Külliyenin her parçası şimdi (Sultan) lı bir adla anılıyor:

Sultan Camii, Sultan Medresesi, Sultan Dar-ül-huffazı, Sultan Dar-üş-şifası gibi...

Sultan Camii altun mamûrenin pırlanta yüzük taşına benzer, sağında, solunda şerife altları istalâkittli birer sülün minaresi vardır. Tekderin kubbesinin iki tarafında ikişer kubbeli birer kat vardır, ana kubbenin eteğinden 8 pencere açılır. Portalinin üstünde devrinin sülüsü ile bir satır halinde İran Şairi'nin şu iki mısraı okunur:

*Kible-ül-uşşak bâşed in mekam
Her ki nakıs amed inca şüüd tamam*

بيلة العشاق بأشداين مقام
هرکه ناقص امد اينجا شد تمام

Türkçesi : (Bu mekam âşıkların kiblesi oldu, her kim buraya eksik gelirse tamam olur.) dur.

Kible kapısının üstünde de şu arapça kitabeyi okuduk:

*Ümmü-üs-Sultan Süleyman-il mekin
Kad benet Lillâhi beyt-es-sacidin
Mamislühu kadcaha tarihuhu
Hüve Camiün e-ilmüttekin-il-hamidin*

ام السلطان سليمان مكين
قد بنت لله بيت الساجدين
مامثلها قد جاءها تاريخه
هو جامع للتقين الحامدين

Bu dört mısra dilimize şöyle çevrilebilir:

Yetki ve vakar sahibi Sultan Süleyman'ın anası secde edenlere Allah için eşi bulunmayan evi yaptı. Tarihi:

(Bu; hamd eden takvâ sahiplerinin bir camiidir.)

Bu manzumenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 929 yılı çıkar ki Kanunî'nin anası bu camii H. 929 - M. 1522 yılında yaptırmıştır. Hafsa Hatun vakfiyesini de bu tarihte tanzim ve tescil ettirmiştir.

Son cemaat yerini; 6 sütunun üstünde yükselen 5 kubbe örter. Sütun başlıklarının hepsi ayrı ayrı nakışlarla süslenmiştir. Kubbelere mabedin iç kubbeleri gibi son devrin dejenere nakışlarıyla süslendirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü buraları devrinin orijinal nakışlarıyla renklendirecek ve süsliyecektir.

Mabedin son cemaat yerinin sağına bir mükebbirlik açılır.

Portalın iki tarafına Peygamber'in şu hadisi taşta kazılmıştır:

عجلوا بالصلاة قبل الموت
وعجلوا بالتوبة قبل الموت

Türkçesi :

(Vakti geçmeden namaza, ölüm gelmeden tevbeye acele ediniz!)

Şimdi içeriye giriyoruz. Ana kubbenin sağ ve solundaki alçak çift kubbelere ortalarında birer sütunla duvarlara dayanıyor. Mabedin sol tarafına, batıya bir ikinci kapısı daha açılır, bu sultanların, şehzadelerin, eski sultanların, umumî valilerin girmeleri için yapılmıştır. Devrinin tahta işçiliğinin şaheser bir örneği olan bu kapının kanatlarının birisinin üstünde لا اله الا الله ötekini üstünde de محمد رسول الله yazılıdır. Camiin pencere kanatları da devrin tahta işçiliğinin çok muvaffak yadigârları idi. Birçoğu yok olmuş ve çöküntü devrinin kötü işçiliğiyle yenileri yapılmıştır.

Mermer minberin işçiliği, yazıları ve nakışları çok güzeldir. Kapının üstünde (Peygamber S. A. buyurdu ki):

(Cum'a namazı gibi hutbeyi de dinlemek farzdır) anlamına gelen:

قال النبي عليه السلام استماع الخطبة فريضة كما
ان صلوة الجمعة فريضة
yazılıdır.

Minberin sağ tarafından Peygamber'in (Allah için mescit yapan sevinçli olarak cennete girer) anlamına قال النبي عليه السلام من بنى مسجيداً لله دخل الجنة سروراً sol tarafında da (Hutbe esnasında namaz ve söz olmaz, hutbe esnasında melekler hazır bulunurlar) anlamına لا صلوة ولا كلام عند الخطبة يحضم الملائمة عند الخطبة yazılıdır.

Minberin sağında ve solundaki pencere üstlerinin çinileri desen ve yazı bakımından çok güzeldir. Sağındaki üstünde Kur'andan كلما دخل وحير soldakinin de وحير عند هارزقا قال يا مريم yazılıdır.

Cami'de camiin inşasından 13 yıl önce yazılmış otuz Kur'an cüzünün tezhipleri ve yazıları şah-eserdir. Bir de H. 1026 - M. yılında yazılmış Muhammediye vardır, bunun yazısı o kadar iyi değildir.

Minarelerde kırmızı taştan kuşaklar vardır. Bu taş kemerlerde de fasıllı olarak süs gibi kullanılmıştır. Bu taşlar İstanbul'daki Bayezit Camiinin minarelerinde ve kemerlerinde de vardır. Söylenişine göre bu kıymetli taşın ocakları şimdi Bulgaristan'da kalmıştır.

Minare külâhları kurşunla kaplanmıştı. Cami avlusunun ortasında bir şadırvan vardır. Avluya doğudan itibaren dersane, medrese odaları, yemek salonları, batıdan tabhane (dinlenme yeri) odaları çevreler. Tabhane ve yemek odalarının tavanları beşik örtüsü kubbedir. Dersane medrese odaların-

dan yüksektir, altında da bodrum vardır. Medresenin vakfiyedeki gibi 10 odası vardır. Avlunun batısındaki odaların köşesinden yok olan imarethane ve zaviyeye, Dar-üş-şifaya üstü örtülü bir kapı açılır. Kervan-saraya ve imarethaneye inen misafirler ve zaviyedekiler bu kapıdan yemek salonuna girerlerdi. Zaviyenin şeyhi ve müridleri de buradan girerek yemeklerini yerlerdi. Avlunun kuzeye açılan kapısının üstündeki kitabe taşındaki yazı ya silinmiştir veyahut aslında yokmuş, yüksekte olduğu için incelenemedi.

Bu kapıdan çıkınca yol aşırı sağda çift kubbeli Dar-ül-huffaz vardır, bu da devrinin şah-eser bir örneğidir.

İMARETHANE VE HANKAH

Hafsa Sultan'ın imarethanesi ve Hankahı camiin batısında idi. İmaretin ahır, abdeshanesi, odunluğu, deposu ve mutfağı vardı, bunların hepsi yıkılmış, yok olmuştur. Hankah on odalı idi, arsa haline gelen bu yerlere ağaçlar dikilmiştir, burada yapılan hafif bir kazı yoklamasında hankahın ve İmaretin temelleri bulunmuştur.

Hafsa Hatun'un vakfiyyesinde geçen yerler bunlardır.

HAFSA SULTANIN ÇİFT HAMAMI

Camiin kuzey doğusunda geniş bir sahanın ayırdığı birbirine bitişik bir çift hamam vardır. Hamamlar doğudan batıya doğru uzanırlar, bunlar (Sultan Hamamı) adlarını taşırlar. Bu çift hamam geniş sınırlı Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki hamamların en iyilerindedir. Denebilir ki bu hamamlar kadar aydınlık, ahenkli, insicamlı pek az hamam vardır. Gök kubbesi gibi derin ve büyük kubbeleri yüzlerce yıldız şekilli pencerelerinden içeriye ışık şellâlesi boşaltırlar. Erkekler

hamamının kapısı doğu köşesinden cami meydanına açılır.

Kapısının üstündeki taşta arapça şu altı mısralık tarih kitabesi okunur:

3 قام الملك الاعلى سليمان خان دى الكرام
بورثها المولى بنور الخير والانعام
بت للناس حماماً قسماً مستطابالدار
بقاه الله شرفياً الى ان يتم الایام
لان يستفهموا تاريخ هذا البيت تماماً
وقال اس الا لشهرى هذا الحسن الحمام

Şair Alaşehirli - zâde'nin hazırladığı bu kitabe dilimize şöyle çevrilir:

(Kerem sahibi yüce Sultan ve Hükümdar Süleyman Han'ın anası - Allah toprağını hayır ve ihsan nuriyle nurlandırısın - Halk için geniş ve güzel yapılı bir hamam yaptı - Allah günler bitinceye kadar (kıyamete kadar) bunu şerefli olarak baki kılsın - Buranın tam tarihini anlatmak için Alaşehirli oğlu şöyle dedi: Bu hamamların en güzeli- dir.)

Son mısra'daki (ahsen-ül-hammam) terkibi ebce hesabına vurulunca 946 rakamı çıkar ki, bu, hamamın H. 946 - M. 1539 yılında Kanuni'nin anası Hafsa Hatun adına yaptırıldığını gösterir.

Kitabeye göre hamam yapılırken Hafsa Sultan ölmüştü. Oğlu anası adına yaptırmıştır. Bu, kitabede ölüye yapılan düa cümlelerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Bunun için Hafsa Hatun'un vakfiyyesinde yoktur.

Şimdi hamamın içindeyiz. Hamamın (camekân) denilen bu soyunma yerini, eteklerini iri istelâktitler süslüyen büyük bir kubbe örter, kubbenin

3. Vezin icabı böyle (Kuran) gibi yazılmış (Z-İL-KEREM) olsa daha uygun olurdu, biz böyle okunacak şekilde dilimize çevirdik.

ortasından dışarıya bir aydınlık penceresi açılır, Kubbe eteğinde 7 pence-re vardır. Buradan hamamın ılıklik ve soğukluk yerine geçilir. Burasını yan yana iki kubbe örter, sağdakinin istelâktileri şah-eserdir. Burada kerevetlerin altında 7 ayakkabılık ve çamaşırılık bulunuyor. Solda usturalık bir helâ vardır, buradan hamama girilir. Göbek taşının üstünü gök kubbesi gibi her tarafı yıldız şekilli pencereli büyük bir kubbe örter. Hamam çok aydınlıktır. Göbekliğin etrafını altı kurna sarar, hamamda 12 kurna vardır. Karşıdaki açık halvetin solundaki kubbe eteklerini istelâktilerin süslediği halvet Padişah'ın, şehzadelerin ve şehir ulularının yıkandıkları yerdir, burası vaktiyle her-kese açılmazdı.

Biz hamamı incelerken müteahhit hamamın camlarını takıyordu.

Kapısı köşeden kuzeye açılan kadınlar hamamı da burasının aynıdır, yalnız kapısının üstünde kitabesi yoktur.

Hamamın külhan kısmı başka hamamlarda raslanmıyan bir üslûp üzerine yapılmıştır. Müteahhit burasını tamamlıyor, hamam tamamlandıktan sonra yıkanmaya açılacaktır.

Bu hamam Mimar Sinan'ın Hasse Mimarları Başı olduğu zaman yapılmıştır. Fakat Tezkiret-ül-Bünyan ve Tezkiret-ül Ebniye gibi yazma ve basma eserlerde Sinan'a nisbet edilen hamamlar arasında bu hamam gibi cami ve medrese de yoktur, şimdilik bu manzumenin mimarını bilemiyoruz.

DAR-ÜŞ-ŞİFA

Eski kaynaklarda Dar-üş-şifa, Bimarhane, yeni kaynaklarda daha çok tımarhane, hastane şekillerinde geçen bu sağlık yurdu hamamın yol aşırı batısında. Kapusu şimdi yok olan güneyindeki İmarethane ve hankah tara-

fına açılır. Dar-üş-şifa harap bir halde idi. Son yıllarda esaslı bir surette tamir edilmiştir. Dört köşe bir plân üzerine yapılmış kubbeli avlusunun ortasında şadırvanı bulunan kıymetli bir mimarî tarih yadigârıdır. Kapusunu bembeyaz 7 mermer kemerler, söveleri de mermerdendir. Üstündeki mermer taşa şu şekilde yazılmıştır:

*Bu dari Mader-i-Sultan Süleyman
Bina eti ki bâisi fahr-ul-kuzat ol
Emenatdar-ı Ehl-i Mekremettir
Süal olunsa itmam-î-binası
De tarihi mekam-î-âfiyettir.*

Kitabenin tarihini gösteren (Mekam-i-âfiyettir) terkibi Ebced hesabına vurulunca H. 945 - M. 1538 yılı çıkar ki sağlık yeri olan bu bina Kanunî'nin anası adına bu yılda tamamlanmıştır. Binanın yapılmasına kadınların ve kerem sahibi güvenilir bir zat sebebolmuştur. Bu emniyetli kadının adı kitabede anılmamıştır. Dar-üş-şifa tamir edildikten sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına verilmiştir. Burada bir Sağlık Müzesi açılmıştır.

HAFSA HATUN'UN TÜRBE Sİ

Kanunî'nin anasının adı vakfiyyesinde Hafsa Hatun şeklinde geçer. Birçok kaynaklar ve meselâ Sicill-i-Osmanî sahibi Süreyya Bey Kanunî'nin anasının adının Ayişe olduğunu yazar⁴. Ayişe, Yavuz Sultan Selim'in anasıdır, İstanbul'da Koska'daki hamamı yaptırmıştır.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi de Hadikat-ül-cevvami'de vakfiyyeye uygun olarak Sultan Selim Camiinin güneyindeki türbeleri sayarken «Sultan Selim'in türbesi kurbunda bir türbede kendi kızı Hadice Sultan ve onun dahi

4. Cild 1, Sayfa 12 ve 49.

kızı Hanım Sultan medfunelerdir» der, türbede dahi Sultan Süleyman valdesi Hafsa Sultan ve Sultan Süleyman şehzadelerinden Murad, Mahmud ve Abdullah isminde üç şehzade ve bir kadın vardır⁵ diyor. Bir arşiv kaydinden ve Sultan Selim Camiinin eski imamlarından Sarı Hamdi Efendi'de gördüğümüz bir vakfiyyeden öğrendiğimize göre, Hafsa Hatun'un babası Abd-ür-Rahmandır. Biz bunu İstanbul Âbideleri adlı eserimizde şöyle haber vermiştik:

Sultan Selim'de Şehzadeler Türbesi ile Yavuz'un türbesi'nin arasında bulunan Hatuniye adlı üçüncü bir türbe daha vardır. Burada Yavuz karısı ve Kanunî anası Hafsa Sultan bint-i Abd-ür-Rahman medfundu. Bu türbe 1892 zelzelesinde yıkılmıştı. Meşrutiyetten evvel tekrar yapılmaya başlanmış ve ilk sıra pencerelere kadar da yükselmişti, İkinci Meşrutiyetten sonra tahsisat verilmediği için bina natamam kalmış ve kıymetli sütunları ve mozaikleri da dağılıp gitmiştir⁶. Hafsa Sul-

tan 940 ramazanının 4 ünde (M. 1533) ölmüştür.

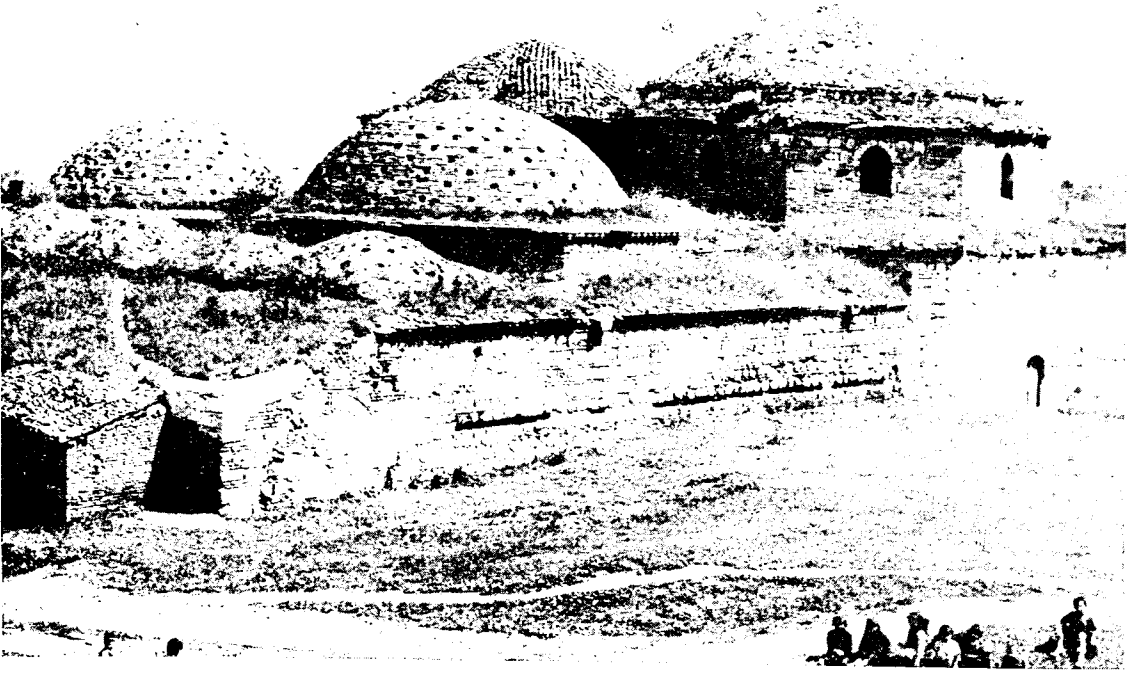
Sultanın adı hakkında muahhar kaynakların yaptıkları hata bazı şer'î sicillerde (nam-i-diğer Ayişe Hatun) şeklinde geçmiştir.

Manisa'daki Dar-üş-şifa ve hamam Hafsa Sultan öldükten beş ve altı sene sonra oğlu Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Manzumenin diğer yapıları Hafsa Hatun'un sağlığında yapılmıştır. Hatun'un vakfiyyesinde gelir olarak vakfettiği hamam başka bir hamamdı, bitişiğinde de Kanunî'nin kasrı (köşkü) var idi, bu köşkten eser kalmamıştır.

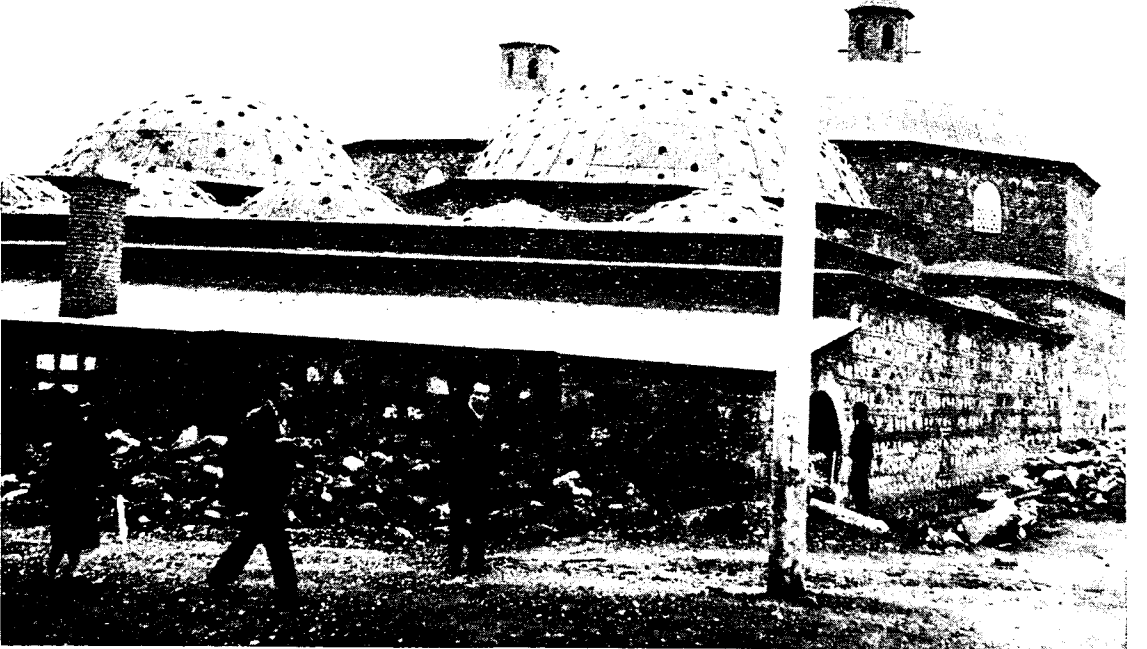
Hamamın ve Dar-üş-şifa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde ne orijinal, ne de suret olarak vakfiyyelerine henüz rastlamadık, yalnız bir hazine defterinde Dar-üş-şifa'da hizmet alanlar ve ilâçların müfredatı hakkında bilgi vardır⁷.

5. Cild 1, Sayfa 14.
6. Sayfa 115.

7. 21 Numaralı İnce Manisa — Anadolu Hazine Defteri Sayfa 17 - 28.

Res. 1 — Manisa Sultan Camii külliyesi onarımdan önce.

Res. 2 — Onarımdan sonra.

Res. 3 — Manisa Sultan Camii.

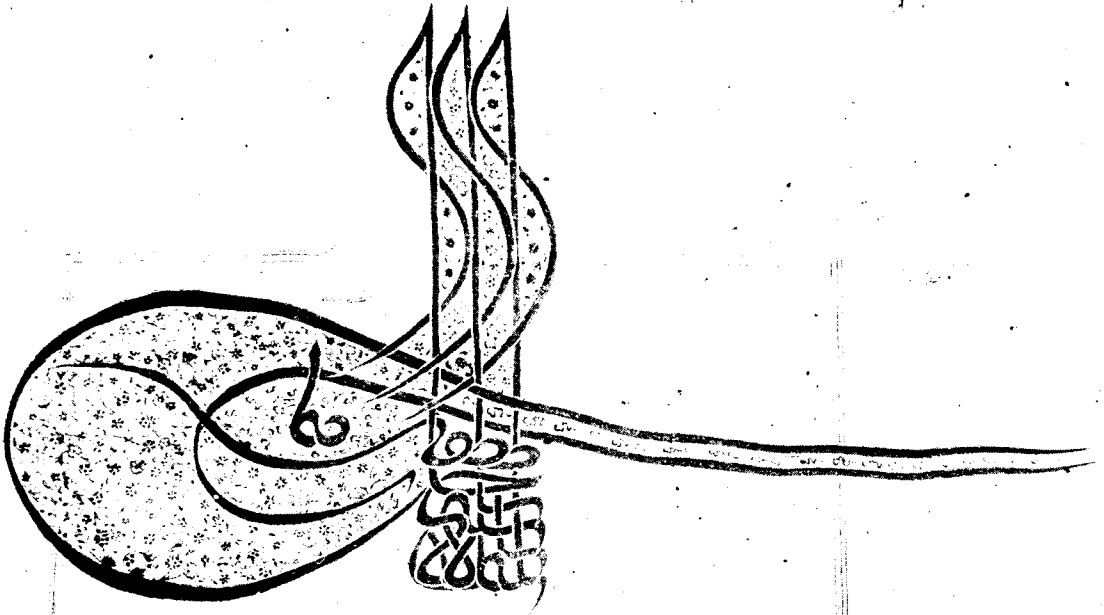
Res. 4 — Manisa, Sultan Dârüşşifası.

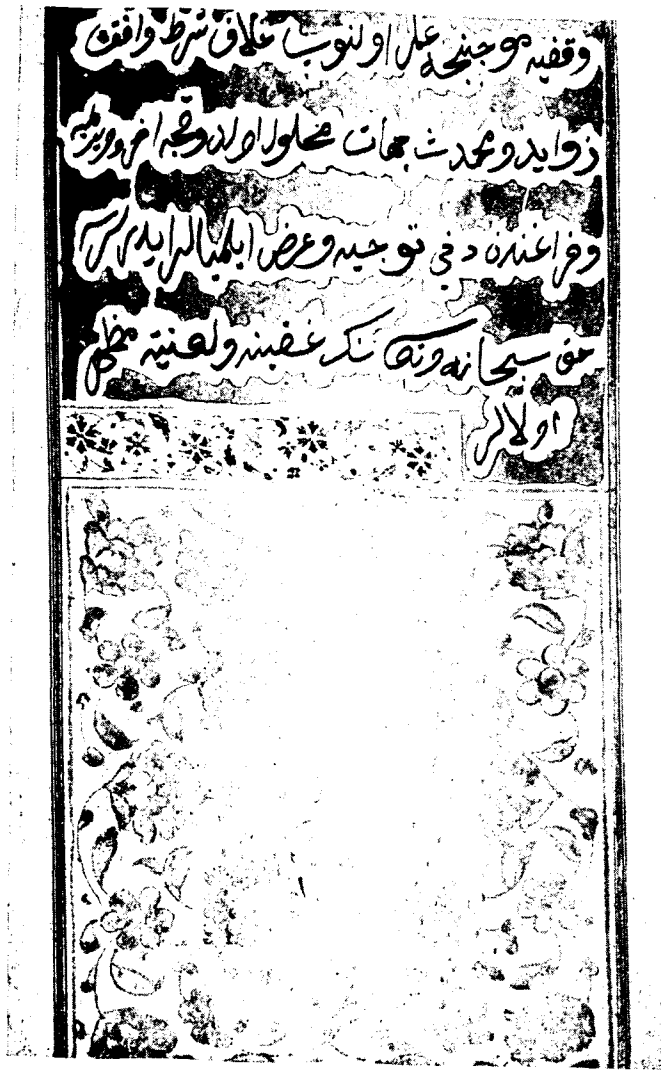
Res. 5 — Manisa Sultan Camii ve kısmen Muradiye camii.

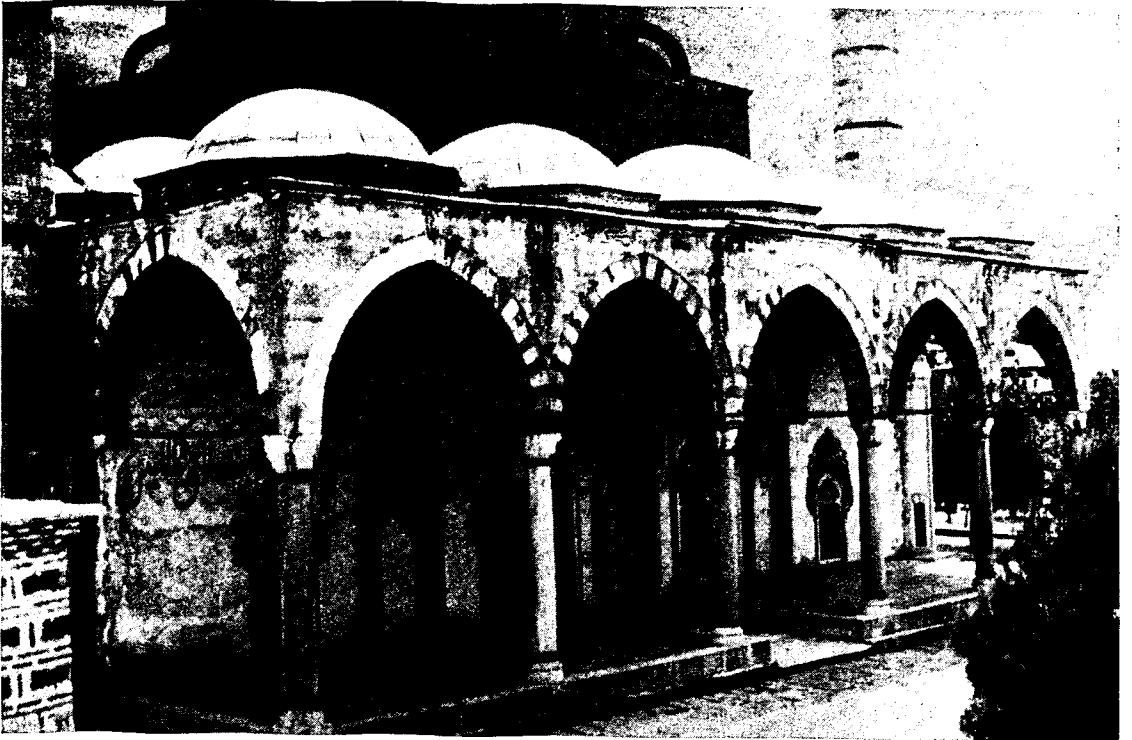
Res. 6 — Manisa'da Hafsa Sultan camii kitabesi.

Res. 7 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiyesindeki tuğrası.

Res. 8 — Kanûni'nin el yazısı

Res. 9 — Manisa Sultan Camii son cemaat yeri